

taken the lead in expressing new concepts. The homonymic types that arise at this stage are formed on the basis of linguistic units within a similar semantic environment, regardless of whether they belong to the noun or verb part of speech. At the next stage, the abundance of monosyllabic models in the language embraced even monosyllabic ones that are not related in meaning. Since such homonymic strings are composed of words with completely independent meanings, this article uses the term conditional homonymic variants to distinguish them from traditional homonyms. Since the variants of the same name are based on monosyllabic roots, rich in the Azerbaijani language, rich traditions were formed in the process of their evolution. Since such homonyms are based on the monosyllabic words of the language, they arose on a completely legal basis, and not accidentally.

Rəyçi: prof. Mübariz Yusifov

Azərbaycan dili kafedrasının 18 mart 2021-ci il tarixli onlayn iclasın 07 sayılı protokolu

Daxil olma tarixi 19 mart mart 2021-ci il

UOT 811:133.1

FRANSIZ DİLİNDƏ ARA SÖZ, ARA SÖZ BİRLƏŞMƏLƏRİ VƏ ARA CÜMLƏLƏRİN ƏSAS CÜMLƏ DAXİLİNDƏ MÖVQEYİ

Nəsrullayeva Nərminə Zülfəli qızı
AMEA Dilçilik İnstitutunun dissertantı
narminanasrullaeva@gmail.com

Xülasə: *Məqalədə fransız dilində ara söz, ara söz birləşmələri və ara cümlələrin cümlədəki mövqeyi araşdırılır, onların mövqeyinin prosodik xüsusiyyətlərinə və cümləyə olan təsiri izah olunur. Ara sözlər, söz birləşmələri və ara cümlələr cümlədə müstəqil olduğuna görə onların mövqeyindəki yerdəyişmənin istifadə olunduqları cümləyə nə dəyişiklik etdiyini müşahidə edərək, onların intonasiyası haqda müəyyən nəticələrə gəlmək olar. Müəllif fransız dilində bəzi zərflərin – xüsusiylə, qiymətləndirmə kateqoriyasından olan zərflərin ara söz kimi istifadə olunması, durğu işarələrinin onların mənasına təsirini izah edir. Ara söz və ara cümlələrin mövqeyi ilə bağlı nümunələr göstərilir.*

Açar sözlər: ara sözlər, ara cümlələr, modal zərflər, prepozisiya, interpozisiya, postpozisiya

Ключевые слова: вводные слова, вводные предложения, модальные наречия, препозиция, интерпозиция, постпозиция

Key words: parenthetical words, parenthetical sentences, modal adverbs, preposition, interposition, postposition

Bildiyimiz kimi, ara elementlər cümlədə heç bir cümlə üzvü vəzifəsində çıxış etmir və daxil olduqları cümlədə müəyyən mənada danışanın verilən məlumata olan münasibətini əks etdirir. Bununla yanaşı, bəzən bu elementlər cümlənin mənasına da təsir etmiş olur. Belə ki, istifadə olunan ara sözün, ara söz birləşməsinin və ya ara cümlənin əks etdiridiyi məna dinləyənə çatdırılan məlumatın güman, şübhə, əminlik və s. olduğu haqda bilgi vermiş olur. Burada diqqəti çəkən məqamlardan biri də bu elementlərin cümlənin hansı mövqeyində istifadə olunmasıdır. Azərbaycan dilində ara elementlər cümlədə əsasən üç mövqedə işlənə bilər: 1) cümlənin əvvəlində - prepozisiya; 2) cümlənin ortasında - interpozisiya; 3) cümlənin sonunda - postpozisiya. Onlar mövqelərindən asılı olaraq özlərinə xas intonasiyaya malik olur.

Rus dilində də ara söz və ara cümlələr intensiv olaraq nitqdə istifadə olunur və onarı da, azərbaycan dilində olduğu kimi, əsas üç mövqedə müşahidə etmək mümkündür.

İngilis dilində də parantezlər (ara elementlər) cümlədə əvvəldə, ortada və sonda işlənir. M.Qarayeva, S.Babayev “English Phonetics” kitabında ingilis dilində mövcud olan ara

sözlərin intonasiyası haqda məlumat verərək, cümlənin əvvəlində gələn ara sözlərin özünəxas intonasiyasının olduğunu və onların vurğulu olduğunu deyir. Bu ara sözlər əsas cümlədən qısa pauza ilə ayrılır, əsasən qalxan tonla tələffüz olunur. Cümlənin ortasında gələn ara sözlər cümləni ikiyə bölür, birinci tərəfin intonasiyasının davamı olur, və vurğusuz olur. Cümlənin sonunda gələn ara sözlər əsasən cümlənin intonasiyasını davam etdirir, enklitik (sonda gələn vurğusuz hecalar) rolunu oynayır. Bəzi hallarda isə yarı vurğulu ola bilər.

[10, səh.144-146]

Əsas diqqət mərkəzimizdə olan fransız dilində istifadə olunan ara sözlər, ara birləşmə və ara cümlələr nitqdə üç pozisiyada işlənir. Ancaq, qeyd edək ki, bu elementlər əsasən cümlənin əvvəlində istifadə olunur. Bu zaman onların öz vurğusu və öz intonasiyası olur. Ancaq bu o demək deyil ki, onlar cümlənin ortasında və sonunda istifadə olunmur. Bildiyimiz kimi, əksər ara sözlər fransız dilində zərflərdir. Zərflərin ara söz kimi istifadəsi ilə bağlı Bonami, Godard & Kampers-Manhe onları növlərə bölməklə, hansı zərflərin ara söz kimi işləmə bilməsini izah etməklə aydın şəkildə göstərir. [2] Mövqeyini dəyişdikdə, və ya durğu işarələrini düzgün istifadə etmədikdə bu birləşmələri seçmək çətinlik yaradır. Xüsusilə də cümlənin son mövqeyində gələn ara sözlər zərflərlə qarışıq salınır. Çünki, zərflər cümlədə xəbəyə aid olub onu təyin edir. Ara söz kimi istifadə olunan zərflər cümlənin sonunda gəlir və heç bir durğu işarəsi ilə əsas cümlədən ayrılır. Modallıq ifadə edən zərflər hətta cümlənin kommunikativ növlərinə görə fərqli cümlələrdə işləmə bilər. Məsələn, *heureusement* (xoşbəxtlikdən) zərfi bəli-xeyir cavabı tələb edən ümumi suallarda işləmə bilmir. Ancaq, *malheureusement* (bədbəxtlikdən) bu tip suallarda istifadə oluna bilər. [5, səh.207] Ara sözlər cümlənin əvvəlində gəldikdə özündən sonra, cümlənin ortasında gəldikdə hər iki tərəfdən, cümlənin sonunda gəldikdə isə özündən əvvəl vergüllə əsas cümlədən ayrılır.

Məqalədə ara sözlər, ara söz birləşmələri və ara cümlələrin mövqeyi ayrı-ayrılıqda araşdırılıb. Əvvəlcə ara sözlərin cümlə daxilində mövqeyinin necə dəyişməsinə nəzər salaq.

Cümlənin əvvəlində işlənən ara sözlərə misal olaraq aşağıdakı nümunəni təhlil edək:

Enfin, *le troisième élément du kit de survie est l'altruisme.*

Nəhayət, sağ qalmanın üçüncü elementi – özünüqurbandır.

Bu cümlədə **enfin** ara sözü cümlənin əvvəlində işlənib və əsas cümlədən vergüllə ayrılır. Prepozisiyada işlənən ara söz verilmiş məlumatı oxuyanı və ya dinləyəni deyilən cümlədən əvvəlki kontekstə qaytarır, əvvəldə verilən məlumatın sonlandırılması, nəticəyə gəlmək məqsədilə *nəhayət* ara sözündən istifadə edərək fikri tamamlamağa çalışır. Cümlə daxilində öz sintaktik xüsusiyyətinə əsasən mövqeyini sərbəst dəyişə bilən ara sözlərin digər bir növü interpozisiya – yəni cümlənin ortasında işlənmə qabiliyyətidir. Buna aid nümunəyə baxaq.

Et, certainement, on allait lui expliquer très naturellement, tout à l'heure, la raison d'une absence aussi singulière... - Və, əlbəttə ki, biz ona bu qərribə yoxluğun səbəbini təbii bir yolla izah edəcəkdik...

Verilmiş nümunədə *certainment* ara sözü interpozisiyada işlənərək fikri tamamlayır. Bu cür ara sözlərdən istifadə edərək, danışan kontekstə verilən məlumatı dəqiqləşdirmək üçün əlavə informasiya qatmış olur.

Qeyd etdiyimiz kimi, ara sözlər postpozisiyada da işlənir. Ancaq, fransız dilində ara sözlərin cümlənin sonunda işlənməsi çox nadir hallarda müşahidə olunur. Ara cümlələr isə postpozisiyada asanlıqla işləmə bilər.

La révolution est bien comme la naissance de l'amour. Tout peut arriver. Tout arrive, en effet - İnqilab sevginin doğuşu kimidir. Hər şey ola bilər. Hər şey olur, həqiqətən də.

Bu cümlədə *en effet* bütün deyilənləri yekunlaşdırmaq məqsədi ilə istifadə olunaraq cümlə sonunda işlənmişdir.

Beləliklə, bu qrupa eitbarlılığı baxımından ifadə olunan fikrə münasibət bildirən, məntiqi-qiyətləndirmə kateqorik mənası daşıyan bir qrup ara söz aiddir. Modal söz və ya

zərf olan ara sözlər heç bir qrammatik kateqoriyaya malik deyil və morfoloji cəhətdən dəyişməz olaraq qalır.

Fransız dilində ara söz birləşmələri öz istifadə intensivliyinə görə heç də ara sözlərdən geri qalmır. Onların semantik və sintaktik xüsusiyyətləri onların cümlə daxilində bir növ şərh etmə xarakteri daşmasına zəmin yaradır və bu semantik parametrlərə əsasən cümlənin ümumi mənasına daxil edilir. Ara söz birləşmələri cümlədə iki mövqedə işləyə bilər - prepozisiya və interpozisiyada. Ara söz birləşmələri cümlənin sonunda, demək olar ki, işlənmir. Araşdırdığımız materiallar içərisində belə bir cümləyə rast gəlmədik.

Contre toute attente, cette soirée était pleine de promesses.

Hər ehtimala qarşı, bu axşam vədlərlə dolu idi.

Verilmiş nümunədə *contre toute attente* ara söz birləşməsi cümlənin əvvəlində işlənmişdir və bütün cümləyə aid olunur.

Cümlənin ortasında işlənən ara söz birləşmələri əksər hallarda cümlənin birinci hissəsinə aid olur və hər iki tərəfdən vergüllə ayrılır. Bəzən vergülü hər iki tərəfdən qoyulmuş tire də əvəz edə bilər.

Je la soupçonnais - peut-être à tort - de vivre seule depuis bien trop longtemps - Ondan - bəlkə də səhvən - çox uzun müddət tək yaşamağına görə şübhələnmişdim.

Nümunədən göründüyü kimi, *peut-être à tort* verilən nümunədə əsas cümlədən hər iki tərəfdən tire ilə ayrılır.

Ara cümlələr əsas cümlədən bəzən mötərizə, bəzən tire, bəzən də vergüllə ayrılır. Aparılan təhlillərə əsasən demək olar ki, fransız dilində ara cümlələr əsasən cümlədə son mövqedə işlənir. İngilis dili ilə müqayisə etsək, görürük ki, ingilis dilində ara cümlələr ara sözlər kimi hər üç mövqedə işlənmə xüsusiyyətinə malikdir. Sadə bir misala baxaq:

I think, they will finish this project till the end of June.

They will finish this project, I think, Till the end of June.

They will finish this project till the end of June, I think.

Nümunədən də göründüyü kimi, *I think* ara cümləsi çox asanlıqla əsas cümlə daxilində öz yerini dəyişə bilər.

Fransız dilində də hər üç mövqedə işləyə bilən ara cümlələr müxtəlif prosodik xüsusiyyətlər daşıyır və işlənmə yerinə görə bəzən cümlənin mənasına təsir edə bilər. Punkruasiya qaydaları ara sözlərdə olduğu kimidir. Cümlənin əvvəlində - prepozisiyada işlənən ara cümlələrlə bağlı bir nümunəyə baxaq:

Je trouve, on devrait tout mettre en commun.- Mən düşünürəm ki, hər şeyi bir yerə yığmalıyıq.

Misalda ara cümlədən sonra vergül qoyularaq əsas cümlədən ayrılıb. Onu qeyd etmək lazımdır ki, qədim və orta dövr fransız dilində ara cümlə ilə əsas cümlə arasında birləşdirici funksiyası daşıyan elementlər olmayıb [7], ancaq müasir fransız dilində bu elementlərin olmaması imkansızdır. [1, səh.217-254]

Ara cümlələr interpozisiyada da asanlıqla işləyə bilər. Cümlənin ortasında işlənən ara cümlələr adətən müstəqildir. [9] Onlar cümlənin əvvəli və sonu xaric, istənilən mövqedə gələ bilər. Ancaq nəzərə almaq lazımdır ki, bu zaman onların yeri əsasən iki sintaktik konstruksiya arsında olur. Bu mövqedə işlənən ara cümlələrin sərhədləri öz xüsusi intonasiyası ilə açıq-aydın əsas cümlədən fərqlənirdi (qalxmalar, uzanmalar, pauzalar və s.ilə). [6, səh.173-189] ; [3, səh.569-615] Ancaq Delais-Roussarie [4, səh 37-52] göstərir ki, ara cümlə cümlənin ortasında gəldikdə əsasən birinci hissə ilə arasında intonasiya sərhəddi olmur. Bu o zaman baş verir ki, ara cümlədən əvvəldə duran qrammatik morfem həmin hissənin sonuncu vurğulu elementi olmur. [8]

Interpozisiyada işlənən ara cümləyə aid aşağıdakı nümunəyə baxaq:

Ah oui, vous pouvez me croire, c'était amusant de voir ce hibou devenu soudain énorme
- Ah hə, inana bilərsən ki, o bayquşun birdən birə belə böyüməsi həqiqətən qəribə idi.

Bu nümunədə ara cümlənin aid olduğu cümlənin əvvəlində durması dinləyənə diqqətini verilən məlumata daha çox cəlb etməyə xidmət edir. Cümlənin əvvəlində duran ara sözlər, ara söz birləşmələri və ara cümlələr bütövlükdə cümlənin semantikasına təsir göstərir.

Fransız dilində ara cümlələr postpozisiyada daha çox işlənir.

La vague de vacarme retomba: quelque embarras de voitures (il y avait encore des embarras de voitures, là-bas, dans le monde des hommes...)

Göstərilən nümunədə mötərizə daxilində verilmiş ara cümlə əsas cümlənin sonunda işlənərək ona xüsusi bir çalar verir. Ara cümlənin özünün ayrılıqda daşdığı məna isə daha az önə çəkilir. Ara cümlələrin postpozisiyada istifadə olunması verilmiş cümlənin mənasını izah etmək məqsədi güdür. Daha bir nümunəyə baxaq:

Paris, huit jours plus tard: perspective d'un bonheur inouï, presque impossible (J'allais peut-être mourir à Florence, je ne reverrais jamais...) Paris, səkkiz gün sonra: inanılmaz xoşbəxtlik perspektivi, demək olar ki, mümkünsüz (bəlkə də Florensiyada öləcəkdim, bir daha görməyəcəkdim...)

Verilmiş nümunədə ara cümlə sadəcə cümləyə əlavə olunmayıb, onun mənasını da izah edib.

Yuxarıda deyilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, fransız dilində ara sözlər, söz birləşmələri və ara cümlələr əsas cümlənin əvvəlində, ortasında və sonunda işləyə bilər. Bu zaman onlar möqeyindən asılı olaraq cümlənin mənasına müəyyən açıqlama verir. İnterpozisiyada işləyən ara elementlər məna baxımından ya cümlənin birinci, yaxud da ikinci hissəsinə aid ola bilər. Ara elementlər cümlədə vergüllə, tire ilə, və ya ara cümlə olduqda, mötərizə daxilində verilərək əsas cümlədən ayrılır.

Ədəbiyyat

1. Blanche-Benveniste, C. & Willems, D. (2007), « Un nouveau regard sur les verbes faibles », *Bulletin de la Société Linguistique de Paris*, n° 102/1, pp. 217-254.
2. Bonami, O., D. Godard, and J.-M. Marandin. 1999. Constituency and word order in French subject inversion. In Bouma et al. (1999)
3. Dehé, N. (2009), « Clausal parentheticals, intonational phrasing, and prosodic theory », *Journal of Linguistics*, n° 45/3, pp. 569-615.
4. Delais-Roussarie, (2008), « Structure prosodique et prosodie incidente », *Verbum*, n° 30/1, pp. 37-52
5. Francis Corblin and Henriëtte de Swart (eds.). "Handbook of French Semantics", Copyright c 2004, CSLI Publications.p. 207)
6. Gachet, F. & Avanzi, M. (2011), « Description prosodique des 'recteurs faibles en incise' », in Yoo, H-Y & Delais-Roussarie, E. (éds), *Proceedings from IDP 2009, Paris, Septembre 2009*, pp. 173-189.
7. Glikman, J. (2009), *Parataxe et subordination en ancien français*, Thèse de doctorat, Universités de Paris Ouest Nanterre et de Postdam.
8. Garde, P. (1965), *L'accent*, Paris, PUF.
9. Marandin, J.-M. (1999), *Grammaire de l'incidence*, manuscrit, <http://www.llf.cnrs.fr/fr/Marandin/>
10. Qarayeva M., Babayev S. "English Phonetics" Bakı-2011 səh.144-146

THE POSITION OF PARENTHETICAL WORDS, PARENTHETICAL WORD COMBINATIONS AND PARENTHETICAL SENTENCES WITHIN A MAIN SENTENCE IN FRENCH

Nasrullayeva Narmina Zulfali

Summary

The article examines the position of parent hetical words, parenthetical word combinations and sentences within a main sentence in French, explains the effect of their

position on the prosodic features and the sentence itself. Since parenthetical words, phrases, and sentences are independent elements of the sentence, it is possible to make certain conclusions about their intonation by observing how the change in their position changes the sentence in which they are used. The author explains the use of some adverbs in French - especially evaluative adverbs - as a parenthetical word, explains the effect of punctuation marks on their meaning. Examples of the position of parenthetical words and sentences are given in the article as well.

РАСПОЛОЖЕНИЕ ВВОДНЫХ СЛОВ, ВВОДНЫХ СЛОВСОЧЕТАНИЙ И ВВОДНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В ОСНОВНОМ ПРЕДЛОЖЕНИИ НА ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКЕ

Насруллаева Нармина Зульфали кызы

Резюме

В статье исследуется положение вводных слов, вводных словосочетаний и вводных предложений в основном предложении на французском языке, объясняется влияние их положения на просодические признаки и самого предложения. Поскольку вводные слова, фразы и вводные предложения не зависят от предложения, можно сделать определенные выводы об их интонации, наблюдая, как изменение их положения меняет предложение, в котором они используются. Автор объясняет использование некоторых наречий на французском языке - особенно оценочные наречия - в качестве вводных слов и влияние пунктуации на их значение. Показаны примеры расположения вводных слов и вводных предложений.

Rəyçi: professor Afət Musa qızı Abbasova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Şəki filialının Dillər kafedrasının 12 fevral 2021-ci il tarixli iclasın 5 saylı protokolu

Daxil olma tarixi 02 mart 2021-ci il

UOT:81.

OBRAZLAŞDIRICI DİL ELEMENTLƏRİNİN NORMALAŞMASINDA MƏCAZLAŞMANIN ROLU

Orucova Aynur Allahverdi qızı

Gəncə Dövlət Universiteti

aynur.orudjova.88@mail.ru

Xülasə: *Obrazlaşdırıcılıq hadisə, əhvalat, situasiya və şəxs barəsindəki anlayışların, fikir və düşüncələrin adı, nominativ təsəvvürlər çərçivəsində çıxarılması ilə onlara bədii təfəkkürdə formalaşdırılmış təəssüratlardan doğan müəyyən dərəcədə alleqorik səciyyəli don geyindirilməsi ilə səciyyələnir. Başqa sözlə, obrazlaşdırıcı məna əşya, hadisə və təəssüratlara aid birbaşa bağlı olmayıb onların məcazlaşmış anlayışlarının ifadə formasından ibarətdir. Obrazlaşdırıcı vasitələrin normalaşmasında da məcazi mənalılıq əsas yer tutur.*

Obrazlaşdırıcı dil vasitələri insanların mücərrəd təfəkküründən qaynaqlanan bədii və poetik təxəyyülünün bünövrəsində formalaşır. Odur ki, obrazlaşdırıcı dil vasitələri özlərinin semantik potensialına görə mental xarakter daşıyır. Obrazlaşdırıcı vasitələr şifahi nitqin cəlbediciliyinə, ifadəliliyinə, yadda qalan olmasına təsir göstərir. Eyni zamanda bədii məndə hadisə, əhvalat və şəxsə aid anlayışları təmtəraqlı, bəlağətli, ritmik, ahəngdar və rəngarəng çalarlıqlarla cilalayır. Məcazlaşma leksik vahidlərdə, atalar sözləri və zərbi-məsəllərdə, həmçinin, aforistik ifadələrdə özünün parlaq obrazlaşdırıcılıq mənzərəsini yaradır. Obrazlaşdırıcı vasitələr qrammatik qaydalar üzrə baş verən normalarla məcazlaşma təməli isə məntiqi normalarla tənzim olunur. Azərbaycan dilində emosionallığı zəngin və rəngarəng olduğu kimi obrazlaşdırıcı dil vasitələri də çoxçeşiddlidir.

Açar sözlər: *məcaz, norma, leksik vahidlər, metafora, metonimiya*